

EPICUR ȘI EPICUREISMUL ANTIC

Viața și opera lui Epicur, fragmente doxografice,
interpretare, note

Andrei Cornea s-a născut în 1952. Licență în istoria și teoria artei la Academia de Arte Frumoase (1976). Licență în filologie clasică la Universitatea din București (1980). Doctorat în filologie clasică la Universitatea din București (1994). Muzeograf la Muzeul Național de Artă (1976–1987). Cercetător la Institutul de Istorie a Artei (1987–1990), iar între 1990 și 2006 la Institutul de Studii Orientale „Sergiu Al-George”. În prezent, profesor la Universitatea din București.

Scrieri: *De la portulan la vederea turistică* (Sport-Turism, 1977); *Primitivii picturii românești moderne* (Meridiane, 1980); *Forme artistice și mentalități culturale în epoca romano-bizantină* (Meridiane, 1988); *Scriere și oralitate în cultura antică* (Cartea Românească, 1988; reed. Humanitas, 2006); *Penumbra* (Cartea Românească, 1991; reed. Polirom, 1998); *Platon: Filozofie și cenzură* (Humanitas, 1995); *Mașina de fabricat fantasmă* (Clavis, 1995); *Turnirul khazar* (Nemira, 1997; reed. Polirom, 2003); *Cuvintelnice fără frontiere* (Polirom, 2002; Humanitas, 2013); *De la Școala din Atena la Școala de la Păltiniș* (Humanitas, 2004); *Când Socrate nu are dreptate* (Humanitas, 2005; trad. fr. Les Presses de l'Université Laval, Canada); *Noul, o veche poveste* (Humanitas, 2008); *Povești impertinente și apocrife* (Humanitas, 2009); *O istorie a neființei în filozofia greacă* (Humanitas, 2010); *Realitatea și umbra* (Humanitas, 2013); *Miracolul: Despre neverosimila făptură a libertății* (Humanitas, 2014); *Uimitoarea istorie a lui Șabbatai Mesia* (Humanitas, 2015); *Epicur și epicureismul antic* (Humanitas & Editura Universității „Al.I. Cuza”, 2016); *Lanțul de aur* (Humanitas, 2017); *Amintiri din epoca lui Bibi: O post-utopie* (Humanitas, 2019); *Excepția* (Humanitas, 2021).

Traduceri: Platon (*Republica, Philebos, Theaitetos, Opera integrală* vol. I), Aristotel (*Metafizica, Despre generare și nimicire*), Plotin (*Opere I–III*), Aristofan (*Lysistrata, Viespile, Belșugul*), Epicur.

EPICUR

ȘI EPICUREISMUL ANTIC

EDIȚIA A DOUA

TRADUCERE DIN GREACĂ ȘI LATINĂ,
STUDIU INTRODUCȚIV ȘI NOTE DE
ANDREI CORNEA

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Pe forțați: *Tetraphármakos* („împătritul leac“) epicureic din lucrarea *Adversus sophistas* a lui Philodemos; parte din papyrusul Herculaneeum 1005, col. 5, sec. I (?), Vila Papirolor, copie manuscrisă de Giuseppe (?) Casanova (1803-1806).

Lectori: Constantin-Ionuț Mihai, Emanuel Grosu, Constantin Răchită

Redactori: Dana Zămosteanu, Georgeta-Anca Ionescu

Coperta: Angela Rotaru

DTP copertă: Dan Dulgheru

Tipărit la Radin Print,

prin reprezentantul său exclusiv pentru România,

4 Colours, www.4colours.ro

A.A. Long, D.N. Sedley

The Hellenistic Philosophers vol 2. Greek and Latin texts with Notes and Bibliography

© Cambridge University Press 1987

Reproduced with permission of the Licensor through PLSclear.

Pentru următoarele fragmente: p. 382, fragmentul nr. 82; p. 392,

fragmentul nr. 92; p. 416, fragmentul nr. 115; pp. 438–439,

fragmentul nr. 135; pp. 462–463, fragmentul nr. 162; pp. 478–479,

fragmentul nr. 176; p. 504, fragmentul nr. 200; p. 566, fragmentul nr. 264; p. 576,

fragmentul nr. 286; p. 578, fragmentul nr. 290, 1); pp. 582–583,

fragmentul nr. 295.

© HUMANITAS, 2021, pentru prezenta ediție

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Epicur și epicureismul antic: viața și opera lui Epicur,

fragmente doxografice, interpretare, note / stud. introductiv, trad.,

comentarii și note de Andrei Cornea. – București: Humanitas, 2021

Conține bibliografie. – Index

ISBN 978-973-50-7090-8

I. Cornea, Andrei (ed. șt.)

14

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România

tel. 021.408.83.50, fax 021.408.83.51

www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro

Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro

Comenzi telefonice: 0723.684.194

Oricând și oriunde să te însoțească *împătritul leac*:

- a) Zeul nu are nimic de temut,
- b) moartea nu are nimic îngrijorător,
- c) binele este ușor de obținut,
- d) iar teribilul este ușor de îndurat.

Epicur (200)

CUPRINS

A.	ABREVIERI	9
B.	NOTĂ ASUPRA PRIMEI EDIȚII	11
C.	O INTRODUCERE ÎN FILOZOFIA LUI EPICUR	15
D.	TEXTE ALE LUI EPICUR PĂSTRATE INTEGRAL	201
	Scrisoarea către Herodotos	203
	Scrisoarea către Pythocles	239
	Scrisoarea către Menoiceus	263
	Maximele fundamentale	275
	Gnomologium Vaticanum	289
	Testamentul lui Epicur	307
E.	FRAGMENTE DIN CĂRȚILE PIERDUTE	311
F.	FRAGMENTE DIN SCRISORI	329
G.	SISTEMUL FILOZOFIEI EPICURENE	351
	Prolegomene	353
	Canonica	371
	Fizica	407
	Etica	505
H.	VIAȚA LUI EPICUR	587
I.	ADDENDA	613
J.	APARAT	619
	Note	621
	Bibliografie	712
	Vocabular epicurean esențial	718
	Index nominum	727

A. ABREVIERI

- Adv. Col.* Plutarh, *Adversus Coloten (Împotriva lui Colotes)*
- Adv. math.* Sextus Empiricus, *Adversus mathematicos (Împotriva filozofilor dogmatici)*
- Arr. Graziano Arrighetti, *Epicuro – Opere*, Einaudi, Torino, 1961
- Balaudé Jean-François Balaudé, *Épicure – Lettres, maximes, sentences*, LGF, Paris, 1994
- DA Aristotel, *Despre suflet*, trad. de Alexander Baumgarten, Humanitas, București, 2005
- De fin.* Marcus Tullius Cicero, *De finibus bonorum et malorum (Des termes extrêmes des biens et des maux)*, ed. Jules Martha, Les Belles Lettres, Paris, 1928)
- De nat. deorum* Marcus Tullius Cicero, *De natura deorum*, ed. M. van der Bruwaene, Latomus – Revue d'études latines, Bruxelles, 1970
- DGN Aristotel, *Despre generare și nimicire*, trad. de Andrei Cornea, Polirom, Iași, 2010
- DK *Die Fragmente der Vorsokratiker*, ed. Hermann Diels, cu contribuția lui Walther Kranz, Berlin, 1906–1910
- DL Diogenes Laertios, *The Lives of Eminent Philosophers*, ed. R.D. Hicks, Harvard University Press (Loeb), vol. II, 1925
- DLB Diogenes Laertios, *Despre viețile și doctrinele filozofilor*, trad. de C.I. Balmuș, studiu, introducere și comentarii de Aram Frenkian, Polirom, Iași, 1997
- DO M.F. Smith, *Diogenes of Oinoanda. The Epicurean Inscription*, Bibliopolis, Napoli, 1993
- EN Aristotel, *Etica Nicomahică*, trad. de Stella Petecel, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988

- Ep.* Lucius Annaeus Seneca, *Epistole către Lucilius*, vol. I–II, trad., introducecere și note de Ioana Costa, Polirom, Iași, 2007–2008
- GV Epicur, *Gnomologium Vaticanum* (5)
- In Arist. Met.* Alexandru din Aphrodisia, *In Aristotelis Metaphysica commentaria*
- In Arist. Phys.* Simplicius, *In Aristotelis Physicorum libros octo commentaria*
- KP *Der Kleine-Pauly. Lexikon der Antike in 5 Bänden*, DTV, München, 1979
- LE *Lire Épicure et les épicuriens* (sous la direction de Alain Gigandet et Pierre-Marie Morel), PUF, Paris, 2007
- LSJ Liddell–Scott–Jones, *A Greek–English Lexicon*
- L&S A.A. Long, D.N. Sedley, *The Hellenistic Philosophers*, Cambridge University Press, vol. I–II, 1998–1999
- Met.* Aristotel, *Metafizica*, trad. de Andrei Cornea, Humanitas, București, 2001, 2007
- MF Epicur, *Maximele fundamentale* (4)
- Ph.* Aristotel, *Fizica*
- Plutarh CEB Plutarh, *Contra Epicuri beatitudinem*
- PO Plotin, *Opere*, vol. I–II–III, trad., introducecere și note de Andrei Cornea, Humanitas, București, 2003, 2006, 2009
- Rep.* *Plato – The Republic*, ed. by G.P. Goold, with an English translation by Paul Shorey, The Loeb Classical Library, t. 5–6, Harvard University Press, Cambridge Mss., 1982
- RN Titus Lucretius Carus, *De rerum natura*, ed. Cyrill Bailey, Oxford University Press, London, New York, 1898
- SH Epicur, *Scrisoarea către Herodotos* (1)
- SM Epicur, *Scrisoarea către Menoiceus* (3)
- SP Epicur, *Scrisoarea către Pythocles* (2)
- SVF *Stoicorum veterum fragmenta*, ed. H. von Arnim, vol. I–III, Leipzig, 1903
- Tusc.* Marcus Tullius Cicero, *Tusculanae disputationes*, ed. Georges Fohlen, trad. de Jules Humbert, Les Belles Lettres, Paris, 1931
- Us. Hermann Usener, *Epicurea*, Teubner, Leipzig, 1887, Stuttgart, 1966

B. NOTĂ ASUPRA PRIMEI EDIȚII

În volumul de față prezint în primul rînd traducerea mării majorități a textelor atribuite lui Epicur. La acestea am adăugat și unele fragmente aparținînd unor importanți epicureni¹ greci sau latini, precum Metrodoros, Hermarchos, Philodemos, Lucretius Carus, Diogenes din Oinoanda. Totuși, acești epicureni sînt prezentați aici incomplet, mai ales în raport cu descoperirile mai recente de papiri și de inscripții. (Un caz aparte, desigur, cerînd un studiu și o traducere speciale, este poemul lui Lucretius Carus.) Volumul a fost completat printr-un bogat material doxografic, care expune principalele puncte de doctrină ale epicureismului și oglindește polemicile reprezentanților acestui sistem cu cei ai altor sisteme filozofice din epoca elenistică și romană.

„O introducere în filozofia lui Epicur“, secțiunea C, încearcă să ofere, pe de o parte, elementele fundamentale ale sistemului filozofiei epicurene, pentru a permite o bună înțelegere a textelor traduse. Pe de altă parte, viziunea de ansamblu a acestui studiu introductiv, precum și unele dintre interpretările pe capitole, adoptate în mai multe cazuri, îmi aparțin, cititorul fiind liber să le accepte sau nu. Trebuie amintit că Epicur rămîne un autor foarte controversat și nu întotdeauna bine înțeles. Notele finale completează explicațiile din studiul introductiv sau încearcă să facă textul – adesea dificil – cît mai inteligibil cititorului de azi.

Partea rezervată traducerii din acest volum (secțiunile D–H) a fost alcătuită astfel:

1. secțiunile D–F cuprind textele păstrate (integrale sau fragmentare) ale lui Epicur, grupate *după opere*. Am lăsat deoparte mai multe fragmente extrem de lacunare și dificil de interpretat, descoperite pe papirii de la Herculaneum, aparținînd mai ales marelui opus al lui Epicur, *Despre*

1. Am utilizat formele „epicurean/epicureni“, și nu pe cele mai uzuale „epicureu/epicurei“, deoarece vreau să subliniez diferența dintre felul de viață ascetic, recomandat efectiv de Epicur, și cel presupus de conotația modernă și nespecializată a termenului „epicureu“.

natură. Urmînd exemplul lui Usener și Arrighetti, am plasat la această secțiune și unele parafraze, de asemenea grupate după operele lui Epicur;

2. secțiunile **G** și **H** plus **I** (Addenda) cuprind o selecție foarte cuprinzătoare de fragmente reprezentînd fie texte autentice, fie parafraze, fie explicații ale doxografilor și criticilor antici, *grupate sistematic* – ținînd, în ordine, de *canonică, fizică și etică*, după cum erau denumite de epicureni părțile filozofiei; ele sînt precedate de fragmente ilustrînd poziția generală a lui Epicur față de filozofie și științe și sînt urmate de două „Vieți“ ale lui Epicur: prima, celebră, a lui Diogenes Laertios, cealaltă – un foarte scurt rezumat din lexiconul bizantin *Suda*. În cazul primei „Vieți“ nu am mai repetat, în general, textele lui Epicur transcrise de Diogenes și deja traduse în secțiunile anterioare. Evident, nu o dată, diviziunile stabilite de mine au un caracter relativ, deoarece conținutul multor texte intersectează mai multe domenii sau subdomenii.

Pentru a ușura căutarea și găsirea fragmentelor, am adoptat următorul sistem:

1. textele (integre sau fragmente) sînt numerotate în continuare de la **1** la **301**. Trimiterile din volum se fac direct cu ajutorul acestei numerotații. Textele originale urmează aceeași numerotație;

2. în interiorul textelor de la secțiunile **D–F**, precum și în cazul secțiunii **H** am adăugat numerotația tradițională a textului original, folosită de marea majoritate a edițiilor. Numai separarea în capitole în cazul celor trei *Scrisori dogmatice* (1–3) îmi aparține. De exemplu **4, XIII** înseamnă *Maxima fundamentală XIII*; **3, 120** înseamnă *Scrisoarea către Menoiceus, 120*, după numerotația tradițională;

3. în secțiunea **G** am grupat uneori, după aceeași cifră arabă, fie capitole ale aceleiași opere a unui comentator, fie fragmente ale unor autori diferiți, dar apropiate prin problematică. În acest caz, am distins fragmentele unele de altele prin cifre arabe precedate de virgulă, de exemplu: **192, 1**; **192, 2** etc. În cazul în care mai multe fragmente, ca părți ale unui text mai lung, au aceeași sursă, am indicat-o pe aceasta o singură dată la finele ultimului fragment;

4. o referință de tipul *Us., 407* trebuie citită: Usener, *Epicurea*, fragmentul 407. În schimb, o referință de tipul *Us., 398, p. 275* se va citi: Usener, *Epicurea*, fragmentul 398, pagina 275 (dubla trimitere este utilă în cazul unor fragmente foarte lungi).

Notele de la finele volumului au în vedere secțiunile **D–I**. Referințele de la **C** („O introducere în filozofia lui Epicur“) se află la subsolul paginilor respective.

Ediția completă cea mai recentă și cea mai bună a textelor întregi și fragmentare ale lui Epicur aparține lui Graziano Arrighetti, *Epicuro – Opere*,

Einaudi, Torino, 1961, republicată cu mici modificări în 1973. Prezenta traducere a textelor aparținând lui Epicur urmează ediția Arrighetti din 1961, atunci când nu există vreo altă mențiune (secțiunile **D**, **E**, **F** și **H**). Pentru mărturiile despre doctrina epicureană ale autorilor antici, fie ei epicureni, precum Philodemos sau Lucretius Carus, fie adversari ai epicureismului, precum Cicero și Plutarh, fie doxografi (la rîndul lor cu atitudini diverse față de epicureism) (secțiunea **G**), am urmat în general textul și, uneori, ordinea fragmentelor reunite de Hermann Usener în *Epicurea*, Teubner, Leipzig, 1887, reimprimată la Stuttgart în 1966. Pentru Diogenes din Oinoanda am urmat ediția lui M.F. Smith, *Diogenes of Oinoanda. The Epicurean Inscription*, Bibliopolis, Napoli, 1993. În 1997 și apoi în 2003–2012 s-au făcut substanțiale descoperiri de fragmente din inscripția lui Diogenes. Descoperirile din 1997 au fost incluse în cartea editată de Martin Ferguson Smith, *Supplement to Diogenes of Oinoanda. The Epicurean Inscription*, Bibliopolis, Napoli, 2003, iar cele din anii 2003–2012 se află în Juergen Hammerstaedt, Martin Ferguson Smith (eds), *The Epicurean Inscription of Diogenes of Oinoanda. Ten Years of New Discoveries and Research*, Habelt, Bonn, 2014. Am menționat la secțiunea **A** alte ediții urmate pentru unii dintre scriitorii antici ale căror fragmente le-am tradus.

*

În secțiunile **D–H**, am folosit litere drepte pentru textul de bază, dacă acesta îi aparține lui Epicur sau îi poate fi atribuit cu multă probabilitate. Tot litere drepte am utilizat și pentru textele epicurenilor, precum Metrodoros, Hermarchos, Lucretius Carus, Philodemos sau Diogenes din Oinoanda. În schimb, am folosit *cursive* pentru textele doxografice (secțiunea **G**), ca și pentru glosele antice inserate în textul lui Epicur. Citatele sau titlurile au fost, după caz, transcrise fie în *cursive*, fie în drepte, pentru a fi în contrast cu textul de bază. Precizez că nu întotdeauna este limpede dacă anumite fragmente atribuite lui Epicur sînt citări literale sau numai parafraze.

Am folosit **caractere aldine** pentru titlurile de subcapitole (adăugate de mine), pentru literele desemnînd secțiunile, precum și pentru numerotarea generală a fragmentelor.

Am plasat:

a) între () completările mele în corpul traducerii, cu scopul de a-i da mai multă claritate; de asemenea, formele grecești și latine păstrate în traducere;

b) între [] glosele antice și numerotația tradițională a capitolelor, acolo unde este cazul;

c) între <> textele corupte, emendate și suplinite de editori.

Vocabularul lui Epicur și al epicurenilor este adesea tehnic și abstract, ceea ce pune serioase probleme de traducere. M-am străduit să obțin o versiune cât mai exactă și literală a textului grec sau latin, sacrificând la nevoie cursivitatea sau expresivitatea literară a textului. „Vocabularul epicurean esențial“ de la finele volumului oferă echivalentul românesc pe care l-am folosit pentru majoritatea termenilor filozofici epicureni.

*

Mulțumesc excelentului filolog Adrian Muraru, directorul Centrului de Editare și Traducere „Traditio“ al Universității „Alexandru Ioan Cuza“ din Iași, pentru susținerea entuziastă și totodată eficientă a acestui proiect. Cele mai calde mulțumiri se cuvin d-nelor Cristina Ciucu și Costina Timofte și d-lui Cristian Baumgarten pentru timpul alocat fotocopierii în biblioteci mai generoase decât cele la dispoziția mea a unei indispensabile literaturi epicurene. De asemenea, mulțumirile mele speciale merg către Anca Crivăț și Radu Bercea, care și-au găsit timpul și energia să citească manuscrisul și să-mi facă o mulțime de observații competente. Poate – cine știe? – este mai mult decât o simplă coincidență că această carte, în care se vorbește atât de mult și de frumos despre prietenie, s-a născut și cu sprijinul și ajutorul inestimabil ale unor prieteni. În final, dar deloc în ultimul rând, exprim gratitudinea mea celor care, în cadrul Centrului de Editare și Traducere „Traditio“, au redactat cu maximum de acribie filologică acest text dificil.

*

NOTĂ LA EDIȚIA A DOUA

Republic fără modificări prima ediție din anul 2016 a volumului *Epicur și epicureismul antic*, ediție devenită destul de repede de negăsit. Gratitudinea mea merge la editura Humanitas, care și-a asumat această sarcină.

C. O INTRODUCERE ÎN FILOZOFIA LUI EPICUR

UN FILOZOF CONTROVERSAT

I

Atenian de origine, Epicur (al cărui nume, *epikouros*, înseamnă „cel care e de ajutor“) se naște în anul 341 î. Cr., la șapte ani după moartea lui Platon (348 î. Cr.). Copilăria și adolescența și le petrece pe insula Samos (care, cu mai bine de 200 de ani înainte de a se naște el, fusese patria lui Pitagora și, cu 100 de ani mai înainte, a lui Melissos, un important filozof din Școala eleată). Acolo, părinții săi, Neocles și Chairestrata, primiseră un lot de pământ în calitate de coloniști atenieni (*klerouchoi*), dat fiind că insula era inclusă în acea vreme în imperiul maritim atenian.

Epicur ar fi început să se intereseze de filozofie pe la 12 sau, după alte surse, 14 ani, când învățătorul său nu a putut să-i explice sensul noțiunii de „haos“ din *Teogonia* lui Hesiod. Ceva mai târziu, dă peste cărțile lui Democrit, care îl impresionează puternic. La 18 ani, sosește la Atena ca să-și facă serviciul militar (*ephebia*). În acel an, 323 î. Cr., moare Alexandru Macedon. Trecuseră 25 de ani de la moartea lui Platon; Academia era condusă de Xenocrates, care îi succedase lui Speusippos, nepotul de soră al lui Platon și primul *scolarh* după acesta. După unele relatări (69), Epicur l-ar fi audiat pe Xenocrates în timpul acestui sejur atenian (296, 13). Aristotel, care înființase Liceul în 335 î. Cr., se refugiase tocmai la Chalcis, din cauza temerii că reacția antimacedoneană de după dispariția lui Alexandru ar fi putut să-i creeze necazuri. Va muri de o boală în anul următor, iar continuatorul său, Teofrast, va conduce școala peripatetică.

Urmează o epocă tulbură pentru Grecia, căzută pradă rivalităților dintre moștenitorii (diadohii) lui Alexandru¹. Samos redevine liberă, iar coloniștii atenieni sînt alungați de pe insulă printr-un decret al regelui Perdicas al Macedoniei, care domina Grecia și Atena. Epicur, împreună cu familia sa, se refugiază la Colophon, unde rămîne pînă în 311 î. Cr. Probabil că în această perioadă audiază cursurile mai multor filozofi, printre care și pe cele ale lui Nausiphanes din Teos, unul dintre discipolii lui Democrit; fapt nu lipsit de importanță, se pare că Nausiphanes îl audiasse și pe scepticul radical Pyrrhon din Elis (*Adv. math.*, I, 2). Dar Epicur e la curent și cu lecțiile aristotelicianului Praxiphanes, discipolul lui Teofrast, cît și, se pare, cu acelea ale unui platonician obscur, Pamphilos (296, 14). Diogenes Laertios, autorul celebrei culegeri de biografii și doctrine filozofice antice *Despre viețile și doctrinele filozofilor* (296, 2), spune că în această perioadă Epicur practica o filozofie eclectică, fiind așadar lipsit încă de o opțiune proprie definită. În anii următori, îl regăsim la Mytilene (pe insula Lesbos). Aici, la 32 de ani, filozoful nostru își întemeiază în sfîrșit propria școală filozofică, pe care apoi o mută la Lampsacos (pe malul asiatic al Dardanelelor) (297, 1). La Mytilene și Lampsacos i se vor alătura cei dintîi adepți, viitorii „stîlpi“ ai școlii sale: Metrodoros, Hermarchos, Colotes, Polyainos, Leonteus, cît și soția acestuia din urmă, Themista. Unii, precum primii doi, cel puțin, îl vor însoți ulterior la Atena. Alți discipoli vor rămîne la Lampsacos și la Mytilene.

Trei ani mai tîrziu, în 306 î. Cr., Epicur revine la Atena odată cu alungarea din cetate a lui Demetrios din Phaleron, om de stat și filozof peripatetician, care guvernase 10 ani cetatea ca reprezentant al regelui macedonean Casandros. Cu prețul a 80 de mine (8.000 de drahme)², Epicur cumpără o casă înconjurată de o grădină nu prea mare, situată în afara zidurilor orașului, nu departe de

1. Vezi, pentru toate aceste date, mai ales 296, 10–21.

2. La sfîrșitul secolului al V-lea î. Cr., salariul unui muncitor nespecializat era, la Atena, de o drahmă pe zi (șase oboli), dar a crescut treptat în cursul secolului următor. Suma plătită pe proprietate nu era chiar neglijabilă.

locul unde se afla și Academia platoniciană.³ Acolo va instala cea de-a treia mare școală filozofică înființată la Atena, după Academia lui Platon și Liceul lui Aristotel, și care va fi cunoscută sub numele de „Grădina” (*Képos*).⁴ Până în 270 î. Cr., la moartea sa, conformându-se principiului său „Trăiește ascuns!”, filozoful va duce aici un trai discret împreună cu mulți dintre „prieteni” (cum se numeau pe ei înșiși epicurenii), „practicînd laolaltă filozofia” (*sympphilosophoúntes*), cum obișnuiau ei să spună. Va fi deopotrivă ridicat în slăvi de adepți și ponegrit fără reținere de adversari; va preda, își va scrie masiva operă și va corespunda intens cu epicurenii care locuiau în afara Atenei. Va mai călători doar de două, trei ori în afara Atenei, pentru a-și vizita „prieteni” din insule și din Asia Mică (296, 10).

În 270 î. Cr., la 72 de ani, Epicur moare, după 14 zile de suferințe cumplite cauzate de piatră la vezica urinară și de dizenterie. Moartea sa, aidoma celei a lui Socrate, a rămas consemnată drept exemplară pentru sfârșitul unui autentic filozof: într-o scrisoare trimisă unui anume Idomeneus, în chiar ziua morții, Epicur declară că trăiește „fericită și în același timp ultima zi a vieții” și că durerile teribile ale bolii sînt compensate de „bucuria sufletească legată de amintirea discuțiilor filozofice avute de noi în trecut” (24)!

II

Metrodoros din Lampsacos, cel mai prețuit dintre discipolii săi, murise cu șapte ani înainte, astfel că unui alt discipol, Hermarchos din Mytilene, îi revin prin testamentul lui Epicur (care ne-a fost păstrat) proprietatea casei, grădinii și bibliotecii și diriguirea pe mai departe a „celor care filozofează împreună” (6). Tot prin

-
3. Oare reacția antimacedoneană care urmează alungării lui Demetrios din Phaleron a avut un corespondent filozofic în întemeierea Grădinii, unde se practică antiaristotelismul? Se știe că Aristotel (fostul profesor al lui Alexandru cel Mare) era protejat de dinastia macedoneni.
 4. Cea de-a patra școală – Stoa (stoicismul) – va fi înființată de Zenon din Cition cîțiva ani mai târziu, avîndu-și sediul în *Stoa poikile* („porticul pictat”) din centrul orașului, de unde și denumirea „Porticul” dată Școlii stoice.

testament, Epicur le cere discipolilor ca în fiecare an să celebreze ziua sa aniversară, pe 10 Gamelion⁵ (așa cum platonicienii comemorau ziua de naștere a lui Platon), precum și ca în a douăzecea zi a fiecărei luni adunarea să comemoreze amintirea sa și a lui Metrodoros. Obiceiul s-a conservat timp de sute de ani.

Răspîndirea sectei a fost rapidă și atractivitatea ei de-a lungul timpului a stîrnit invidii. Întrebat, de exemplu, de ce oamenii trec de la alți filozofi la Epicur, dar niciodată invers, platonicianul Arcesilaos (întemeietorul Academiei sceptice) ar fi răspuns spiritual, dar răutăcios: „Fiindcă din bărbați se pot face eunuci, dar din eunuci nu se pot face bărbați”⁶. În orice caz, comunități epicurene în insule și în Asia Mică existau încă din timpul vieții lui Epicur. În secolul I î. Cr., epicureismul cucerește Italia, aflîndu-și aici un foarte talentat propagator, pe marele poet latin Titus Lucretius Carus. Pe de altă parte, papirii descoperiți începînd cu finele secolului al XIX-lea la Herculaneum (așa-numita „bibliotecă epicureană”) au revelat rolul și importanța filozofică ale unui alt epicurean, un grec stabilit în Italia, Philodemos din Gadara (cunoscut mai înainte doar ca autor de epigrame), cu relații notabile în lumea literară și aristocratică romană. O informație din lexiconul bizantin *Suda* ne spune că, pînă în vremea lui Iulius Caesar, au existat 14 succesori ai lui Epicur la școala din Atena (297, 1). Trei secole mai tîrziu, în secolul al II-lea d. Cr., continuitatea instituțională (*diadoché*) a epicureismului se menținuse cu succes, „în timp ce succesiunea altor școli aproape a dispărut”, observa Diogenes Laertios (296, 9). Vitalitatea epicureismului e atestată și de imensa inscripție în piatră de la Oinoanda (Asia Mică), datînd din secolul al II-lea sau chiar de la începutul secolului al III-lea d. Cr., pusă de un anume Diogenes, care a cerut să fie înscrise pe ea pentru eternitate convingerile sale epicurene.

5. Corespunde aproximativ lunii ianuarie.

6. DL, IV, 43. Arcesilaos făcea aluzie la caracterul presupus efeminat al epicureismului, a cărui etică este guvernată de asimilarea plăcerii cu scopul vieții.

*

Creștinismul și neoplatonismul fiind profund ostile lui Epicur (considerat un cvasi-ateu și un desfrînat), e de înțeles că influența sa în Antichitatea târzie și apoi în Evul Mediu rămîne redusă. Poemul lui Lucretius, de exemplu, s-a transmis printr-un unic exemplar, databil prin secolele IV-V și păstrat de-a lungul mai multor secole undeva (probabil) într-o mănăstire din regatul franc.⁷ Cei cîțiva călugări care mai gustau această literatură cvasi-interzisă și care, pesemne, după o lectură furtivă își linișteau conștiința zicîndu-și că, în fond, poetul combătea religia păgînă binemerită de la noi pentru că mai avem această capodoperă a poeziei latine, care condensează mai ales fizica lui Epicur. Curentul general curgea în cu totul altă direcție: preluînd probabil formularea lui Augustin, Isidor de Sevilla, cel care a alcătuit pentru Evul Mediu latin enciclopedia cunoștințelor esențiale ale Antichității (începutul secolului al VII-lea), descria epicureismul în acest fel:

Epicurenii sînt numiți de la Epicur, un anume filozof care iubea deșertăciunea, și nu înțelepciunea; pe el filozofii înșiși l-au numit „porc“, de parcă se rostogolea în mocirla cărnii, susținînd că plăcerea trupului este binele suprem. De asemenea, el spunea că lumea nu este alcătuită și condusă de o providență divină.⁸ (Isidor, *Etymologiae*, VIII, 6, 15–16)

Renașterea marchează⁹ treptata revenire a interesului pentru epicureism, realizată într-un prim moment mai ales prin intermediul poemului lui Lucretius, a cărui primă ediție latină tipărită în Italia datează din 1473, prima traducere în italiană fiind publicată în 1545. Lorenzo Valla și Erasmus discută despre epicureism. Montaigne îl citează favorabil pe filozof remarcînd contrastul dintre tezele sale *aparent* non-religioase și hedoniste și comportamentul

7. Cyril Bailey, „Praefatio“ la T. Lucretius Carus, *De rerum natura*, Oxford University Press, London, New York, 1913.

8. Cf. 165.

9. Sînt îndatorat pentru această parte lui Olivier Bloch, „L'héritage moderne de l'épicurisme antique“, în LE, pp. 189–205.

**D. TEXTE ALE LUI EPICUR
PĂSTRATE INTEGRAL**

Ἐπίκουρος Ἡροδότῳ χαίρειν.

I

[35] Τοῖς μὴ δυναμένοις, ὧ Ἡρόδοτε, ἕκαστα τῶν περὶ φύσεως ἀναγεγραμμένων ἡμῖν ἐξακριβοῦν μηδὲ τὰς μείζους τῶν συντεταγμένων βίβλους διαθρεῖν, ἐπιτομὴν τῆς ὅλης πραγματείας εἰς τὸ κατασχεῖν τῶν ὀλοσχερωτάτων γε δοξῶν τὴν μνήμην ἱκανῶς αὐτοῖς παρεσκεύασα, ἵνα παρ' ἐκάστους τῶν καιρῶν ἐν τοῖς κυριωτάτοις βοηθεῖν αὐτοῖς δύνωνται, καθ' ὅσον ἂν ἐφάπτωνται τῆς περὶ φύσεως θεωρίας. καὶ τοὺς προβεβηκότας δὲ ἱκανῶς ἐν τῇ τῶν ὅλων ἐπιβλέψει τὸν τύπον τῆς ὅλης πραγματείας τὸν κατεστοιχειωμένον δεῖ μνημονεύειν· τῆς γὰρ ἀθρόας ἐπιβολῆς πυκνὸν δεόμεθα, τῆς δὲ κατὰ μέρος οὐχ ὁμοίως.

[36] Βαδιστέον μὲν οὖν καὶ ἐπ' ἐκεῖνα συνεχῶς, ἐν <δὲ> τῇ μνήμῃ τὸ τοσοῦτο ποιητέον ἀφ' οὗ ἢ τε κυριωτάτη ἐπιβολὴ ἐπὶ τὰ πράγματα ἔσται καὶ δὴ καὶ τὸ κατὰ μέρος ἀκριβώμα πᾶν ἐξευρήσεται, τῶν ὀλοσχερωτάτων τύπων εὖ περιειλημμένων καὶ μνημονευομένων· ἐπεὶ καὶ τῷ τετελεσιουργημένῳ τοῦτο κυριώτατον τοῦ παντὸς ἀκριβώματος γίνεται, τὸ ταῖς ἐπιβολαῖς ὀξέως δύνασθαι χρῆσθαι καὶ <τοῦτο ἀδύνατον, μὴ πάντων> πρὸς ἀπλᾶ στοιχειώματα καὶ φωνὰς συναγομένων. οὐ γὰρ οἶόν τε τὸ πύκνωμα τῆς συνεχοῦς τῶν ὅλων περιοδείας εἰδέναι μὴ δυνάμενον διὰ

SCRISOAREA CĂTRE HERODOTOS¹

Epicur lui Herodotos, salut!

I

[35] Acelora², dragă Herodotos³, care nu pot să cunoască exact fiecare lucru dintre cele scrise de mine despre natură și nici să examineze cele mai voluminoase dintre cărțile scrise (de mine), le-am pregătit un rezumat al întregii materii de studiu, așa încât ei să păstreze în memorie în chip adecvat tezele cele mai generale; am făcut-o pentru ca, oricând există ocazia, ei să se poată ajuta pe ei înșiși în problemele de bază, în măsura în care vor avea de-a face cu știința naturii⁴. În plus, și cei suficient de avansați în cercetarea tezelor generale trebuie să memorizeze schița întregii materii de studiu, concepută după elementele principale. Într-adevăr, adesea avem nevoie de abordarea concentrată, însă nu la fel stau lucrurile cu abordarea parte cu parte⁵.

[36] Trebuie, deci, pășit neconținut spre acele chestiuni, iar în memorie trebuie așezată o astfel de cantitate (de cunoștințe) de la care se va obține și abordarea fundamentală a lucrurilor, dar se va găsi și întreaga cunoaștere precisă a detaliilor, odată ce schițele realizate în liniile cele mai generale au fost bine stăpânite și sînt neîncetat memorizate. Căci acest lucru, cel mai important într-o cunoaștere precisă, îi revine chiar și celui desăvîrșit (în cunoaștere), anume să poată utiliza cu agerime abordările respective, lucru imposibil dacă nu sînt toate (cunoștințele) reduse la elemente simple și la formule. Într-adevăr, nu-i cu puțință să cunoască blocul circuitului continuu al problemelor de ansamblu cel incapabil să

βραχεῶν φωνῶν ἅπαν ἐμπεριλαβεῖν ἐν αὐτῷ τὸ καὶ κατὰ μέρος ἂν ἐξακριβωθέν.

[37] Ὅθεν δὴ πᾶσι χρησίμης οὔσης τοῖς ὑκειωμένοις φυσιολογία τῆς τοιαύτης ὁδοῦ, παρεγγυῶν τὸ συνεχῆς ἐνέργημα ἐν φυσιολογία καὶ τοιοῦτῳ μάλιστα ἐγγαληνίζον τῷ βίῳ ποιήσασθαι καὶ τοιαύτην τινὰ ἐπιτομήν <συνέθηκα> καὶ στοιχείωσιν τῶν ὄλων δοξῶν.

II

Πρῶτον μὲν οὖν τὰ ὑποτεταγμένα τοῖς φθόγγοις, ὧ Ἡρόδοτε, δεῖ εἰληφέναι, ὅπως ἂν τὰ δοξαζόμενα ἢ ζητούμενα ἢ ἀπορούμενα ἔχωμεν εἰς ταῦτα ἀναγαγόντες ἐπικρίνειν, καὶ μὴ ἄκριτα πάντα ἡμῖν ἢ εἰς ἄπειρον ἀποδεικνύουσιν ἢ κενούς φθόγγους ἔχωμεν. [38] ἀνάγκη γάρ τὸ πρῶτον ἐννόημα καθ' ἕκαστον φθόγγον βλέπεσθαι καὶ μηθὲν ἀποδείξεως προσδεῖσθαι, εἴπερ ἔξομεν τὸ ζητούμενον ἢ ἀπορούμενον καὶ δοξαζόμενον ἐφ' ὃ ἀνάξομεν.

Εἶτα κατὰ τὰς αἰσθήσεις δεῖ πάντα τηρεῖν καὶ ἀπλῶς τὰς παρούσας ἐπιβολὰς εἴτε διανοίας εἴθ' ὅτου δήποτε τῶν κριτηρίων, ὁμοίως δὲ καὶ τὰ ὑπάρχοντα πάθη, ὅπως ἂν καὶ τὸ προσμένον καὶ τὸ ἄδηλον ἔχωμεν οἷς σημειωσόμεθα.

III

Ταῦτα δεῖ διαλαβόντας συνορᾶν ἤδη περὶ τῶν ἀδήλων· πρῶτον μὲν ὅτι οὐθὲν γίνεται ἐκ τοῦ μὴ ὄντος. [39] πᾶν γὰρ ἐκ παντὸς ἐγίνετ' ἂν σπερμάτων γε οὐθὲν προσδεόμενον. καὶ εἰ ἐφθείρετο δὲ τὸ ἀφανιζόμενον εἰς τὸ μὴ ὄν, πάντα ἂν ἀπωλώλει τὰ πράγματα, οὐκ ὄντων εἰς ἃ διελύετο. καὶ μὴν καὶ τὸ πᾶν αἰεὶ τοιοῦτον ἦν οἶον νῦν ἐστί, καὶ αἰεὶ τοιοῦτον ἔσται. οὐθὲν γάρ ἐστιν εἰς ὃ μεταβάλλει. παρὰ γὰρ τὸ πᾶν οὐθὲν ἐστιν ὃ ἂν εἰσελθὸν εἰς αὐτὸ τὴν μεταβολὴν ποιήσαιτο.

cuprindă în sine însuși, prin intermediul unor formule scurte, întregul care ar fi fost investigat și parte cu parte.

[37] În consecință, deoarece o astfel de metodă e de folos tuturor celor care și-au însușit știința naturii, eu, recomandând să existe o activitate continuă în știința naturii⁶, care prin aceasta cel mai mult aduce acalmia în viață⁷, am alcătuit și un rezumat de acest tip, adică o lucrare elementară asupra tezelor generale.

II

Mai întâi, așadar, dragă Herodotos, trebuie să înțelegem ceea ce este subordonat sunetelor (cuvintelor), pentru ca, după ce am raportat la aceasta chestiunile opinabile ori cercetate ori disputate, să le putem judeca și să nu rămânem cu toate indecise, tot demonstrând la nesfârșit, sau să avem sunete goale. [38] Într-adevăr, este necesar să fie privit gândul dintîi în cazul fiecărui sunet și el să nu aibă deloc nevoie de demonstrație, dacă urmează să avem la ce să raportăm obiectul cercetării sau al disputei sau al opiniei⁸.

Apoi trebuie să le examinăm pe toate în raport cu senzațiile și, la modul general, (cu) abordările prezente, fie ale minții, fie ale oricărui dintre criterii, dar și, în mod asemănător, (în raport cu)⁹ afectele existente, pentru a avea prin ce să interpretăm¹⁰ atît ceea-ce-așteaptă (atestare), cît și non-evidentul¹¹.

III

Odată ce le-am considerat pe acestea, trebuie îndată să le cercetăm în mod sintetic pe cele non-evidente¹². Mai întâi, (noi afirmăm) că nimic nu se naște din neființă. [39] Căci (altminteri) orice s-ar naște din orice, fără a avea nevoie de semințe¹³. Iar dacă ceea ce dispăre ar fi nimic, ducîndu-se în neființă, toate lucrurile ar fi pierit (deja), dat fiind că nu există lucrurile în care ele s-au descompus¹⁴.

De asemenea, Totul a fost întotdeauna la fel cum este acum și la fel va fi și în viitor, deoarece nu există nimic în care el să se preschimbe. Căci în afara Totului nu există nimic care, intrînd în Tot, ar putea produce preschimbarea¹⁵.

IV

Ἀλλὰ μὴν καὶ (τοῦτο καὶ ἐν τῇ Μεγάλῃ ἐπιτομῇ φησι κατ' ἀρχὴν καὶ ἐν τῇ α' Περί φύσεως) τὸ πᾶν ἐστὶ <σώματα καὶ κενόν>· σώματα μὲν γὰρ ὡς ἔστιν, αὐτῇ ἡ αἴσθησις ἐπὶ πάντων μαρτυρεῖ, καθ' ἣν ἀναγκαῖον τὸ ἄδηλον τῷ λογισμῷ τεκμαίρεσθαι, ὡσπερ προεῖπον τὸ πρόσθεν. [40] εἰ <δὲ> μὴ ἦν ὁ κενὸν καὶ χώραν καὶ ἀναφή φύσιν ὀνομάζομεν, οὐκ ἂν εἶχε τὰ σώματα ὅπου ἦν οὐδὲ δι' οὗ ἐκινεῖτο, καθάπερ φαίνεται κινούμενα. παρὰ δὲ ταῦτα οὐθὲν οὐδ' ἐπινοηθῆναι δύναται οὔτε περιληπτῶς οὔτε ἀναλόγως τοῖς περιληπτοῖς ὡς καθ' ὅλας φύσεις λαμβανόμενα καὶ μὴ ὡς τὰ τούτων συμπτώματα ἢ συμβεβηκότα λεγόμενα.

Καὶ μὴν καὶ τῶν (τοῦτο καὶ ἐν τῇ πρώτῃ Περί φύσεως καὶ τῇ ιδ' καὶ ιε' καὶ τῇ Μεγάλῃ ἐπιτομῇ) σωμάτων τὰ μὲν ἐστὶ συγκρίσεις, τὰ δ' ἐξ ὧν αἱ συγκρίσεις πεποιήνται. [41] ταῦτα δὲ ἐστὶν ἄτομα καὶ ἀμετάβλητα, εἴπερ μὴ μέλλει πάντα εἰς τὸ μὴ ὄν φθαρῆσθαι, ἀλλ' ἰσχύοντα ὑπομένειν ἐν ταῖς διαλύσεσι τῶν συγκρίσεων, πλήρη τὴν φύσιν ὄντα, οὐκ ἔχοντα ὅπη ἢ ὅπως διαλυθήσεται. ὥστε τὰς ἀρχὰς ἀτόμους ἀναγκαῖον εἶναι σωμάτων φύσεις.

V

Ἀλλὰ μὴν καὶ τὸ πᾶν ἄπειρόν ἐστι. τὸ γὰρ πεπερασμένον ἄκρον ἔχει· τὸ δὲ ἄκρον παρ' ἕτερόν τι θεωρεῖται. < ἀλλὰ μὴν τὸ πᾶν οὐ παρ' ἕτερόν τι θεωρεῖται. > ὥστε οὐκ ἔχον ἄκρον πέρασ οὐκ ἔχει· πέρασ δὲ οὐκ ἔχον ἄπειρον ἂν εἴη καὶ οὐ πεπερασμένον.

Καὶ μὴν καὶ τῷ πλήθει τῶν σωμάτων ἄπειρόν ἐστὶ τὸ πᾶν καὶ τῷ μεγέθει τοῦ κενοῦ. εἴ [42] τε γὰρ ἦν τὸ κενὸν ἄπειρον τὰ δὲ σώματα ὠρισμένα, οὐθαμοῦ ἂν ἔμενε τὰ σώματα, ἀλλ' ἐφέρετο κατὰ τὸ ἄπειρον κενὸν διεσπαρμένα, οὐκ ἔχοντα τὰ ὑπερείδοντα καὶ στέλλοντα κατὰ τὰς ἀνακοπὰς· εἴ τε τὸ κενὸν ἦν ὠρισμένον, οὐκ ἂν εἶχε τὰ ἄπειρα σώματα ὅπου ἐνέστη.

IV

Însă, de asemenea [*acest lucru îl spune la început și în Marele rezumat, cât și în cartea I din tratatul Despre natură*], Totul este (format din) <corpuri și vid>¹⁶. Într-adevăr, că există corpuri o atestă pretutindeni senzația însăși, în acord cu care este necesar ca non-evidentul să fie garantat prin raționament, așa cum am spus mai înainte. [40] <Iar> dacă nu ar exista ceea ce numim vid, spațiu și natură intangibilă, corpurile nu ar avea nici unde să se afle, nici pe unde să se miște, în felul în care e manifest că se mișcă¹⁷. În afara acestora (a corpurilor și a vidului), nimic în plus nu poate fi gândit nici în mod complet, nici prin analogie cu lucrurile (gândite) complet – e vorba despre lucruri luate ca naturi întregi, și nu considerate surveniente sau concomitente ale acestor (naturi întregi)¹⁸.

Iar dintre corpuri [*acest lucru se află și în cartea I din Despre natură, cât și în cărțile XIV și XV, și în Marele rezumat*], unele sînt comasări, altele sînt (corpurile) din care sînt alcătuite comasările. [41] (Corpurile) acestea sînt insecabile și imutabile, dacă nu urmează ca toate să fie nimicite pînă la neființă¹⁹, ci să aibă puțința de a subzista în procesul desfacerii comasărilor; ele sînt pline ca natură, neavînd pe unde și în ce fel să se desfacă, astfel încît este necesar ca principiile corpurilor să fie naturi insecabile (atomi)²⁰.

V

De asemenea, Totul este nelimitat. Căci lucrul limitat are o extremitate. Dar extremitatea este văzută alături de un alt lucru; <însă Totul nu este văzută alături de un alt lucru>²¹, astfel încît, neavînd extremitate, (Totul) nu are limită. Iar dacă nu are limită, el va fi nelimitat, și nu limitat.

Însă Totul este nelimitat atît prin mulțimea corpurilor, cât și prin mărimea vidului. [42] Într-adevăr, dacă vidul ar fi nelimitat, iar corpurile ar fi infinite (ca număr), corpurile nu ar rămîne (pe loc) nicăieri, ci ar fi purtate în vidul nelimitat, fiind risipite, neavînd ce să le sprijine și din ce să ricoșeze în urma loviturilor. Iar dacă vidul ar fi limitat, corpurile fără limită ca număr nu ar avea unde să încapă²².

Πρός τε τούτοις τὰ ἄτομα τῶν σωμάτων καὶ μεστά, ἐξ ὧν καὶ αἱ συγκρίσεις γίνονται καὶ εἰς ἃ διαλύονται, ἀπερίληπτά ἐστι ταῖς διαφοραῖς τῶν σχημάτων· οὐ γὰρ δυνατὸν γενέσθαι τὰς τοσαύτας διαφορὰς ἐκ τῶν αὐτῶν σχημάτων περιειλημμένων. καὶ καθ' ἑκάστην δὲ σχημάτισιν ἀπλῶς ἄπειροί εἰσιν αἱ ὅμοιοι, ταῖς δὲ διαφοραῖς οὐχ ἀπλῶς ἄπειροι ἀλλὰ μόνον ἀπερίληπτοι, (οὐδὲ γὰρ φησιν ἐνδοτέρω εἰς ἄπειρον τὴν τομὴν τυγχάνειν. [43] λέγει δέ, ἐπειδὴ αἱ ποιότητες μεταβάλλονται), εἰ μέλλει τις μὴ καὶ τοῖς μεγέθεσιν ἀπλῶς εἰς ἄπειρον αὐτὰς ἐκβάλλειν.

Κινοῦνται τε συνεχῶς αἱ ἄτομοι (φησὶ δὲ ἐνδοτέρω καὶ ἰσοταχῶς αὐτὰς κινεῖσθαι τοῦ κενοῦ τὴν εἶξιν ὁμοίαν παρεχομένου καὶ τῇ κουφοτάτῃ καὶ τῇ βαρυτάτῃ) τὸν αἰῶνα, καὶ αἱ μὲν εἰς μακρὰν ἀπ' ἀλλήλων διστάμεναι, αἱ δὲ αὖ τὸν παλμὸν ἴσχουσιν ὅταν τύχῃσι τῇ περιπλοκῇ κεκλειμέναι ἢ στεγαζόμεναι παρὰ τῶν πλεκτικῶν.

Ἡ τε γὰρ τοῦ κενοῦ φύσις ἢ διορίζουσα ἑκάστην αὐτὴν τοῦτο παρασκευάζει, [44] τὴν ὑπέρεισιν οὐχ οἷα τε οὔσα ποιεῖσθαι· ἢ τε στερεότης ἢ ὑπάρχουσα αὐταῖς κατὰ τὴν σύγκρουσιν τὸν ἀποπαλμὸν ποιεῖ, ἐφ' ὅποσον ἂν ἡ περιπλοκὴ τὴν ἀποκατάστασιν ἐκ τῆς συγκρούσεως διδῷ. ἀρχὴ δὲ τούτων οὐκ ἔστιν, αἰδίων τῶν ἀτόμων οὐσῶν καὶ τοῦ κενοῦ. (φησὶ δ' ἐνδοτέρω μηδὲ ποιότητά τινα περὶ τὰς ἀτόμους εἶναι πλὴν σχήματος καὶ μεγέθους καὶ βάρους· τὸ δὲ χρῶμα παρὰ τὴν θέσιν τῶν ἀτόμων ἀλλάττεσθαι ἐν ταῖς Δώδεκα στοιχειώσεσιν φησι.) πᾶν τε μέγεθος μὴ εἶναι περὶ αὐτάς· οὐδέποτε γοῦν ἄτομος ὦφθη αἰσθήσει.

[45] Ἡ τοσαύτη δὴ φωνὴ τούτων πάντων μνημονευομένων τὸν ἱκανὸν τύπον ὑποβάλλει <ταῖς περὶ> τῆς τῶν ὄντων φύσεως ἐπινοίας.

VI

Ἀλλὰ μὴν καὶ κόσμοι ἄπειροί εἰσιν, οἳ θ' ὅμοιοι τούτῳ καὶ ἀνόμοιοι. αἱ τε γὰρ ἄτομοι ἄπειροι οὔσαι, ὡς ἄρτι ἀπεδείχθη, φέρονται καὶ πορρωτάτω. οὐ γὰρ κατανήλωνται αἱ τοιαῦται

În plus, (atomii) insecabili și plinurile corporale, din care apar comasările și în care comasările se desfac, sînt de necuprins (cu mintea) sub raportul diferențelor figurilor. Căci nu e posibil ca atîtea diferențe să provină din aceleași figuri pe care să le cuprindem (cu mintea). Iar corespunzător fiecărui tip de figură există în mod absolut un număr nelimitat de (atomi) asemănători, însă în privința diferențelor între figuri atomii nu sînt în mod absolut nelimitați la număr, ci numai de necuprins cu mintea [*el neagă mai departe că diviziunea merge la infinit, [43] dar, deoarece proprietățile se modifică, adaugă*], dacă nu se vrea ca (atomii) insecabili să aibă și un număr nesfîrșit de mărimi²³.

Iar atomii se mișcă continuu și etern [*mai departe spune că se mișcă cu viteze egale, deoarece vidul opune aceeași rezistență atît atomului celui mai ușor, cît și celui mai greu*]; unii se află la mare distanță între ei, alții capătă o vibrație, atunci cînd se întîmplă să fie blocați prin împletire sau să fie acoperiți de (atomii) care se agață (de ei)²⁴.

Într-adevăr, natura vidului care distinge fiecare (atom de un altul) pregătește acest lucru – [44] anume faptul că ea nu este în stare să opună rezistență; iar soliditatea proprie atomilor produce vibrația, în cazul ciocnirii, în măsura în care împletirea lor i-ar face să revină la poziția inițială de pe urma ciocnirii. Nu există însă un început al acestor (mișcări), dat fiind că atomii și vidul sînt eterni²⁵. [*Spune mai departe că nu există vreo proprietate asociată atomilor, în afara formei, mărimii și greutateii*²⁶. Iar în lucrarea Cele douăsprezece principii elementare afirmă despre culoare că se modifică în raport cu poziția atomilor.] Și atomii nu au orice mărime. Căci niciodată un atom nu este vizibil pentru senzație²⁷.

[45] Dacă acestea toate sînt reamintite, o formulare de această dimensiune sugerează o schiță îndestulătoare a concepției (noastre) despre natura lucrurilor.

VI

Iar lumile sînt infinite – și cele asemănătoare acesteia, și cele neasemănătoare. Căci și atomii, fiind infiniți, așa cum tocmai s-a arătat, sînt purtați chiar și la depărtarea cea mai mare.